

ریخت‌شناسی ظروف سفالین ماکولات

ثریا نجفی*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۲/۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۵/۲۰

چکیده

بحث ریخت‌شناسی یکی از مباحث مهم در شناخت سفالینه‌های ایرانی است. برخی از تولیدات سفالین ایران از جمله ظروف ماکولات از این منظر جزء آثار شاخص ایرانی است. آثار بررسی شده در این تحقیق از تاریخ هزاره اول پیش از میلاد تا قرن یازدهم هجری را شامل می‌شوند. قدمت آثار دریافت‌شده نشان می‌دهد که این ظروف یکی از تولیدات کهن سفالگری ایران بوده است. منطقه شرق ایران در سده دوم هجری و کاشان و گرگان نیز در سده ششم و هفتم هجری از مهم‌ترین مراکز تولید بوده‌اند. ظروف ماکولات را می‌توان جزء ظروف درباری برشمرد؛ چراکه اغلب در سرای امیران دوره سلجوقی رواج داشته است. گستره جغرافیایی این ظروف شامل کشورهای ایران، ترکیه، سوریه و مصر بوده است. بیشترین آثار موجود متعلق به ایران در دوره اسلامی است. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی انجام شده و روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی است. نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که وجه تمایز ظروف سفالین ماکولات با سایر ظروف، فنون ساخت این ظروف است. این نوع سفالینه‌ها، به شیوه قالبی و به دو صورت یک‌پوسته و دوپوسته ساخته می‌شده است. فرم ظاهری این سفالینه‌ها به شکل ظروفی است با تعدادی گودی همسان که در ترکیبی متمرکز و متقارن در کنار هم قرار گرفته‌اند. این گودی‌ها معمولاً هفت‌تایی و به شکل مدور هستند. داخل این گودی‌ها معمولاً خوراکی‌هایی قرار می‌داده‌اند. در متون فارسی اغلب این ظروف با نام ظروف ماکولات و ظروف هفت‌سین معرفی شده‌اند. در متون غربی نیز اغلب با نام ظروف شیرینی‌خوری معرفی شده‌اند. تعدد نظرات در خصوص این نوع از ظروف بسیار مشهود است و گاه به سبب کاربردهایی که برای آن ارائه می‌شود، درست می‌نماید. در این پژوهش از عنوان ظروف ماکولات استفاده شده است؛ در واقع این عنوان در بردارنده مفهوم جامعی از نام‌های مطرح‌شده در منابع متعدد، به جهت کاربردی است.

کلیدواژه‌ها:

ظروف ماکولات، دوپوسته، یک‌پوسته، ظرف قالبی.

* کارشناس ارشد هنر اسلامی، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران / najafisoraya67@gmail.com

۱. مقدمه

بحث ریخت‌شناسی یکی از مباحث مهم و کلیدی در بررسی آثار هنری به‌خصوص آثار سفالین است. در میان آثار سفالین ایران ظروف ماکولات را می‌توان به‌عنوان یکی از فرم‌های شاخص مورد تحلیل و بررسی قرار داد. فرم این سفالینه‌ها شامل دو بخش داخلی و خارجی است. فرم خارجی اغلب این آثار به‌شکل مدور همراه با پایه‌ای کوتاه است. فرم داخلی ظروف نیز مسطح و دارای تعدادی گودی هم‌اندازه است. داخل گودی‌ها معمولاً محل قرارگیری خوراکی است. ظروف ماکولات در مقایسه با سایر تولیدات سفالین و همچنین تعداد معدود آثار به‌جای مانده، رواج چندانی نداشته و هیچ‌گاه محصول انبوه کارگاه‌های سفالگری نبوده است. پیشینه و تعداد آثار موجود از این ظروف، پیشینه این ظرف‌ها در ایران بیانگر اصالت ایرانی این آثار است. نتایج حاصل از بررسی تکنیک‌های تزئین آثار نشان می‌دهد که بیشتر ساخته‌ها به‌شیوه زرین‌فام تزئین شده‌اند. کاربرد این روش در تزئین دست‌ساخته‌ها نفیس بودن ظروف را دوچندان ساخته است؛ زیرا سبک زرین‌فام به‌خاطر جلای فلزفام آن از فاخرترین سبک‌ها در تزئین سفالینه‌های ایرانی است.

با مطالعه و تحقیق درباره سفالینه‌های ایرانی می‌توان دریافت که در طول تاریخ، کاربرد دقیق و مشخصی برای برخی از ظرف‌ها ذکر نشده است. گاه این تعدد عناوین به‌سبب کاربردهای متفاوتی که داشته‌اند، درست به نظر می‌رسد. ظروف بررسی شده در این پژوهش نیز از این قاعده مستثنا نیستند. بخشی از بررسی حاضر نیز به این نکته مبهم اختصاص یافته است.

در تحقیق پیش رو سعی شده با بررسی پیشینه ظروف، پراکندگی جغرافیایی، بررسی فنون و تکنیک‌های ساختن ظروف، تحلیل فرم و تکنیک‌های تزئینی ظرف‌ها و همچنین بررسی نکات مبهم در خصوص نام‌گذاری این ظروف، یک فرم شاخص از سفالینه‌های اصیل ایرانی برای هنرمندان معاصر معرفی شود. چون با توجه به فضای حاکم بر فرم‌ها و طرح‌های تولیدات سفالی معاصر ایران که گهگاه ضعف، تکرار و یکنواخت بودن مشاهده می‌شود، نیاز به تحقیق و مطالعه در این زمینه احساس می‌شود. امید است نوشتار حاضر با معرفی این فرم شاخص از سفالینه‌های بااصالت ایرانی، بتواند گامی مؤثر در جهت رسیدن به این هدف مهم برای هنر سرامیک‌کاری معاصر ایران بردارد.

۱-۱. روش تحقیق

در پژوهش حاضر نخست به‌شیوه کتابخانه‌ای و اسنادی، اطلاعات مورد نیاز از منابع مکتوب فارسی و لاتین، تارنمای موزه‌ها، وبگاه‌های معتبر هنری، سایت مجموعه‌های هنری، بازدید از موزه‌های معتبر کشور گردآوری شده‌اند و در نهایت با بررسی و تحلیل منابع و نمونه‌های موجود، ۳۲ نمونه از این ظروف به روش توصیفی و تحلیلی انتخاب شده تا نوع خاصی از سفالینه‌های ایرانی را برای هنردوستان معرفی کند. نگارنده در مطالعات خود برای شناخت این گونه از ظروف، تلاش کرده یک نمونه از این وسایل را با همان فنون و تکنیک رایج در ایران و با توجه به امکانات فعلی بازسازی کند. بنابراین بخشی از یافته‌های این تحقیق در خصوص فنون ساخت این ظروف بر اساس تجربیات شخصی نگارنده به‌صورت عملی و آزمایشگاهی است.

۲-۱. پرسش‌های پژوهش

نوشتار حاضر می‌کوشد به سؤالات زیر پاسخ دهد:

۱. این ظروف چه پیشینه‌ای دارند و گستره جغرافیایی آن‌ها کدام مناطق بوده و خاستگاه اصلی آن‌ها کدام کشور است؟
۲. فنون و شیوه‌های ساخت این آثار چگونه است؟
۳. فرم‌های مورد استفاده در این ظروفات چگونه است و از چه تکنیک‌هایی برای تزئین آن‌ها استفاده شده است؟
۴. عناوین ذکرشده در خصوص کاربرد این گونه از سفالینه‌ها کدام است و چه نکات مبهمی درباره آن‌ها وجود دارد؟

۳-۱. پیشینه پژوهش

تاکنون تحقیقی اختصاصی روی این گونه از سفالینه‌ها صورت نگرفته، اما در برخی منابع مکتوب فارسی به معرفی تعدادی از تصاویر این آثار همراه با ذکر تاریخ، مکان ساخت، نوع لعاب و نوع بدنه ظرف‌ها به‌صورت مختصر پرداخته‌اند؛ از جمله: کتاب‌های سفالگری در خاورمیانه از آغاز

تا دوران ایلخانی در موزه اشمولین آکسفورد (آلن ۱۳۸۷)، سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز (پوپ و آکرمن ۱۳۸۷)، سفال اسلامی (گروه ۱۳۸۴)، موزه آگینه (قائینی ۱۳۸۳)، سفال و سفالگری از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر (کامبخش فرد ۱۳۸۹)، هنر سفالگری ایران در دوره اسلامی (کیانی و کریمی ۱۳۶۴)، ساخت لعاب زرین فام بر اساس مطالعات تاریخی و پژوهشی آزمایشگاهی با تکیه بر رساله ابوالقاسم کاشانی در قرن ۷ و ۸ هجری (نیستانی و روح فر ۱۳۸۹)، سفال زرین فام ایرانی (واتسون ۱۳۹۰) و کاتالوگ موزه ملی ایران در سال ۱۳۹۱ که توسط موزه چاپ شده است.

در منابع لاتین نیز در کتاب‌هایی، تصاویری از این گونه سفالینه‌ها همراه با اطلاعات کوتاهی از محل ساخت و ساختار ظروف ارائه شده است؛ همچون سفال نیشابور در اوایل دوران اسلامی^۱ (Wilkinson 1971)، سرامیک در سرزمین‌های اسلامی^۲ (Watson 2004)، مقاله «باستان‌شناسی اسلامی در ایران»^۳ (Wilkinson 1971)، نوشتار حاضر می‌کوشد با بهره‌گیری از اطلاعات در دسترس و همچنین توصیف و تحلیل آثار به‌جای‌مانده در موزه‌ها و مجموعه‌های هنری، مأخذ اختصاصی جدیدی در این حوزه ارائه کند.

۲. واژه‌شناسی ظروف ماکولات

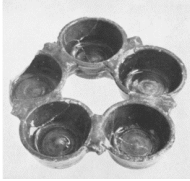
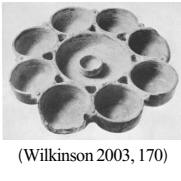

در تعریف لغوی، ماکولات واژه‌ای عربی و جمع واژه ماکول از مصدر آکل است. در فرهنگ لغت عمید، آکل به‌معنای خوردن آمده. واژه ماکول مفعول واژه آکل است و در فرهنگ فارسی معین در معنای خورده‌شده، قابل خوردن، خوشمزه و لذیذ ترجمه شده است. بنابراین ظروف ماکولات عنوانی عربی به‌معنای ظروف خوراکی هاست.

۳. پیشینه ظروف

طبق آثاری که در این نوشتار بررسی شده‌اند، گستردگی جغرافیایی این آثار مربوط به کشورهای ایران، سوریه و مصر است. احتمالاً سایر کشورهای که پیشینه‌ای غنی در هنر سفالگری دارند دارای ساخته‌هایی از این دست هستند اما از آنجا که در این پژوهش ریخت‌شناسی ظروف مدنظر بود، به بررسی نمونه‌هایی از این کشورها بسنده شده است. کهن‌ترین آثار موجود تاریخ‌گذاری شده از ظروف ماکولات متعلق به ایران است. طبق مطالعات میدانی، دو اثر در موزه ملی ایران موجود است که هر دو متعلق به هزاره یکم پیش از میلاد است که یک نمونه از آن‌ها در تپه حسنلوی آذربایجان غربی یافت شده (تصویر ۱ جدول ۱) و دیگری ظرفی درپوش‌دار است که از تپه سلیک کاشان پیدا شده (تصویر ۲ جدول ۱). این یافته‌ها را می‌توان جزء قدیمی‌ترین کشفیات سفالی برشمرد. در کتاب سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز در مورد نمونه تصویر ۳ جدول ۱ آمده است: «این اثر تقریباً به‌یقین از دوره کاسی‌هاست؛ اما احتمالاً به همان گونه در دوره اشکانی نیز ساخته شده‌اند» (پوپ و آکرمن ۱۳۸۷، ۳۴). البته پیش از اسلام نمونه‌های چندانی به دست نیامده و بیشترین آثار موجود متعلق به دوره اسلامی است.

کهن‌ترین نمونه‌های موجود در دوره اسلامی متعلق به سده دوم هجری در قسمت شرقی ایران (افغانستان کنونی) به دست آمده است (تصاویر ۶، ۷، ۸ و ۱۲ جدول ۱). واتسون معتقد است که در شهر ایزنیک در ترکیه نیز این ظروف وجود داشته است. وی در شرح تصویر ۳۰ جدول ۱ که متعلق به سوریه است، اظهار می‌دارد که در شهر ایزنیک نیز این آثار موجود بوده ولی در کتاب خود تصویری از آثار ترکیه ارائه نمی‌دهد. ارنست جی. گروه در کتاب سفال اسلامی بر این باور است که «ظروف ماکولات در سفال‌های آسیای مرکزی و در سرای امیران سلجوقی رایج بوده است» (۱۳۸۴، ۸۹). در بررسی‌های انجام‌شده از ادوار بعدی ساخته‌هایی یافت شده که نظریه وی را رد می‌کند. در بیشتر منابع به مراکز تولید آثار ایرانی اشاره چندانی نشده ولی در میان ساخته‌هایی که مرکز تولید آن‌ها دقیقاً مشخص است می‌توان به نیشابور، گروس، کاشان و گرگان اشاره کرد. از اوایل دوره اسلامی تا قرن سوم هجری چند اثر از نیشابور به دست آمده و کاشان و گرگان نیز عمده‌ترین مراکز تولید این نوع ظروف در اواخر سده ششم و اوایل سده هفتم هجری بوده‌اند. نمونه‌هایی از قرن هشتم هجری (عصر ایلخانی) و قرون دهم و یازدهم (عصر صفوی) نیز موجود است که به ایران تعلق دارند اما محل دقیق ساخت آن‌ها مشخص نیست.

جدول ۱: معرفی آثار بررسی شده در این پژوهش

شماره تصاویر	تصاویر ظروف	عنوان ظروف	محل ساخت	تاریخ ساخت	محل نگهداری	نوع ظروف	شیوه تزئینی	نوع تزئین	ابعاد
۱	 (نگارنده ۱۳۹۵)	ظرف سفالی ترکیبی	حسنلو آذربایجان غربی	هزاره اول پیش از میلاد	موزه ملی ایران	یکپوسته	بدون تزئین	بدون تزئین	نامعلوم
۲	 (نگارنده ۱۳۹۵)	ظرف سفالی ترکیبی با درپوش	سیلک کاشان	هزاره اول پیش از میلاد	موزه ملی ایران	یکپوسته	بدون تزئین	بدون تزئین	نامعلوم
۳	 (پوپ و اکرم ۱۳۸۷، ۱۸۴)	دیس شیرینی خوری	میان رودان	۶۲۶ ق.م	مجموعه دکتر گینزبرگ	دوپوسته	نقش برجسته	نامعلوم	قطر کلی: ۱۳ سانتی متر
۴	 (Wilkinson 1971, 184)	بدون عنوان	نیشابور	قرن ۱ تا ۳ هجری	نامعلوم	یکپوسته	لعاب یک رنگ	نامعلوم	نامعلوم
۵	 (Wilkinson 2003, 170)	بدون عنوان	نیشابور	قرن ۱ تا ۳ هجری	نامعلوم	یکپوسته	بدون تزئین	نامعلوم	نامعلوم
۶	 (Watson 2004, 165)	ظرف کوچک	ایران	قرن ۲ هجری	موزه طارق رجب کویت	یکپوسته	نقش برجسته و لعاب یک رنگ	لعاب سبز	ارتفاع: ۲/۵ قطر: ۱۴
۷	 (Watson 2004, 165)	ظرف کوچک	ایران	قرن ۲ هجری	موزه طارق رجب کویت	یکپوسته	نقش برجسته و لعاب یک رنگ	لعاب سبز	ارتفاع: ۱/۵ قطر: ۱۳/۵

۱/۱۷ ارتفاع: قطر: ۱۷	لعاب سبز	نقش برجسته و لعاب یک‌رنگ	یک‌پوسته	موزه طارق رجب کویت	قرن ۲ هجری	ایران	ظرف کوچک	 (Watson 2004, 165)	۸
نامعلوم	لعاب سبز زرد و مشکی	لعاب پاشیده	یک‌پوسته	موزه ملی ایران	قرن ۳	نیشابور	ظرف سفالی لعابدار	 (نگارنده ۱۳۹۵)	۹
طول هر ضلع: ۳۴	لعاب سبز و زرد سربی	لعاب چند رنگ	دوپوسته	موزه بریتانیا	قرن ۳ هجری	مصر	سینی ادویه و چاشنی	 (superluming.com; 2014)	۱۰
نامعلوم	نقاشی	رولعابی	یک‌پوسته	فرهنگستان علوم کالیفرنیا	قرن ۳ هجری	ایران	شمعدان یا چراغدان	 (www.rahartman@calacademy.org; 2014)	۱۱
ارتفاع: ۳/۲ قطر کلی: ۲۳/۴	لعاب پاشیده	لعاب چند رنگ	یک‌پوسته	موزه طارق رجب کویت	قرن ۴ هجری	ایران	ظرف شیرینی جا ت	 (Watson 2004, 203)	۱۲
ارتفاع: ۶/۸ ضلع: ۱۱/۱ قطر کلی: ۱۰/۱	نقاشی اسگرافیتو لعاب چند رنگ	زیرلعابی	یک‌پوسته	موزه طارق رجب کویت	قرن ۶ یا ۷ هجری	ایران (گروس)	ظرف چندقسمتی	 (Watson 2004, 264)	۱۳
ارتفاع: ۱۰ قطر کلی: ۳۱/۵	زرین فام	رولعابی	دوپوسته	مجموعه کورکیان	قرن ۶ یا ۷ هجری	ایران	ظرف شیرینی جا ت	 (پوپ و اکرمین ۱۳۸۷، ۶۴۴)	۱۴
ارتفاع: ۹/۲ قطر کلی: ۳۱/۵	زرین فام	رولعابی	دوپوسته	موزه ملی ایران	قرن ۶ هجری	گرگان	ظروف آجیل خوری هفت‌سین	 (www.glasswaremuseum.ir, 2014)	۱۵

ارتفاع: ۵/۸ قطر کلی: ۳۰/۵	زرین فام	رولعابی	دوپوسته	نامعلوم	قرن ۶ هجری	کاشان	ظروف مأکولات	 (گروه ۱۳۸۴، ۲۰۲)	۱۶
قطر: ۱۴/۹	زرین فام	رولعابی	یکپوسته	نامعلوم	قرن ۷ هجری	سوریه	ظروف مأکولات	 (گروه ۱۳۸۴، ۲۴۳)	۱۷
قطر کلی: ۲۹/۸ قطر گودی: ۷/۲	زرین فام	رولعابی	دوپوسته	موزه والترز بالتیمور	قرن ۶ هجری	ایران	ظروف شیرینی	 (www.Walters Art Museum.com; 2014)	۱۸
نامعلوم	زرین فام	رولعابی	یکپوسته	موزه بریتانیا	قرن ۷ هجری	سوریه (رقا)	بدون عنوان	 (collection database@British museum; 2014)	۱۹
نامعلوم	زرین فام	رولعابی	دوپوسته	نامعلوم	قرن ۷ هجری	سوریه (رقا)	ظرف ادویه وچاشنی	 (www.pinterest.org; 2014)	۲۰
قطر کلی: ۳۳/۸ قطر گودی: ۵/۸	زرین فام	رولعابی	دوپوسته	موزه هنری هاروارد	قرن ۷	کاشان	بدون عنوان	 (www.Harvard art museums.org; 2014)	۲۱
قطر: ۳۳ ارتفاع: ۱۳/۳	رنگ لاجوردی و مشبک	لعاب یک رنگ	دوپوسته	نامعلوم	قرن ۷ هجری	گرگان	ظرف آجیل خوری	 (کیانی و کریمی ۱۳۶۴، ۱۷۳)	۲۲

نامعلوم	زرین فام	رولعابی	دوپوسته	نامعلوم	قرن ۶ یا ۷ هجری	کاشان	بدون عنوان	 (www.aghakhan collection.com; 2014)	۲۳
قطر کلی: ۳۱ قطر گودی: ۸ ارتفاع: ۸	زرین فام	رولعابی	دوپوسته	موزه ملی ایران	قرن ۷ هجری	گرگان	ظروف ۷ سین	 (کاتالوگ موزه ملی ۱۳۹۱، ۲۱)	۲۴
نامعلوم	زرین فام	رولعابی	دوپوسته	نامعلوم	قرن ۷ هجری	ایران	ظرف شیرینی خوری	 (Wilkinson 1971, 64)	۲۵
نامعلوم	فیروزه‌ای	زیرلعابی	دوپوسته	آکادمی هنری هونو لولو	قرن ۸ هجری	ایران	ظرف ادویه و چاشنی	 (commons.wikimedia.org; 2014)	۲۶
قطر کلی: ۳۴ ارتفاع: ۱۱/۶	لاجوردینه	رولعابی	دوپوسته	موزه اسمیتسون	قرن ۸ هجری	ایران	ظرف شیرینی جات	 (www.pinterest.com; 2014)	۲۷
قطر کلی: ۳۵	لاجوردینه	رولعابی	دوپوسته	نامعلوم	قرن ۸ هجری	ایران	بدون عنوان	 (www.invaluable.com; 2014)	۲۸
قطر کلی: ۲۸/۵	لاجوردینه	رولعابی	دوپوسته	موزه ویکتوریا آلبرت	قرن ۷ یا ۸ هجری	ایران	ظرف شیرینی	 (Wilkinson 1971, 55)	۲۹

۳۰		ظرف شیرینی سوریه (دمشق)	قرن ۱۰ هجری	موزه طارق رجب کویت	یک پوسته	زیرلغابی	نقاشی زیرلغابی سیاه، سبز و آبی	ارتفاع: ۶/۶ قطر: ۲۵/۳
۳۱		جعبه ادویه و چاشنی	قرن ۱۱ هجری	موزه ویکتوریا آلبرت لندن	یک پوسته	زیرلغابی	لغاب آبی و سفید	ارتفاع: ۴/۱ قطر کلی: ۱۳/۳
۳۲		کاسه سفالی لغابدار	قرن ۹ تا ۱۱ هجری	موزه آستان مقدس قم	یک پوسته	زیرلغابی	لغاب آبی و سفید	نامعلوم

* توضیحات جدول: ابعاد تمامی آثار برحسب واحد سانتی متر است. منبع اطلاعات ارائه شده در خصوص عنوان ظروف، محل ساخت، تاریخ ساخت، محل نگهداری و ابعاد از منبع تصاویر گرفته شده است. همچنین اطلاعات ارائه شده در خصوص نوع ظروف، شیوه تزیینی و نوع تزیین حاصل خوانش عکس‌ها از سوی پژوهشگر است. در تصاویری که منبع آن‌ها نگارنده ذکر شده تصاویر به صورت میدانی و بازدید از موزه‌ها گرفته شده و اطلاعات موجود از توضیحاتی که در تصاویر موزه‌ها ذکر شده، گرفته شده است.

۴. تکنیک‌های ساخت ظروف ماکولات

شناخت تکنیک‌های به کارگرفته شده در این آثار مستلزم بررسی شیوه ساخت و نوع بدنه و ترکیبات مورد استفاده این ظروف است.

۱.۴. نوع بدنه: در منابع مختلف جنس بدنه‌های به کاررفته در این آثار بدنه‌های ارتنور و خمیر شیشه نام برده شده و چند اثر نیز موجود است که اطلاعی درباره نوع بدنه آن‌ها در دست نیست. اما جنس بدنه اغلب آثار از نوع خمیر شیشه یا خمیرسنگی یا stone past است. توضیحات بیشتر در خصوص این نوع از بدنه‌ها در کتاب‌های تخصصی در زمینه صنعت سرامیک موجود است.

۲.۴. شیوه ساخت ظروف: شیوه ساخت این ظروف قالبی است. در ایران کاربرد قالب به دو صورت بوده است:

۱. برای تزیین: در این شیوه، قالب با نقوش تزیین می‌شده و پس از قالب‌گیری، نقوش تزیینی نیز روی ظروف حک می‌شده است.
۲. برای ساختن: در مورد ظروف ماکولات ساخت به روش قالبی بوده است. برای استفاده از روش قالبی سه دلیل را می‌توان برشمرد: دلیل نخست به خاطر ساخت نمونه اولیه اثر است. در بررسی این آثار تلاش شد تا یک نمونه مشابه از این ظروف بازسازی شود. با توجه به تجربه ساخت این نوع از ظروف، اولین دلیلی که سفالگر را ملزم به استفاده از روش قالبی می‌کرده، احتمالاً ساخت نمونه یا مدل اثر است. ساخت فرم داخلی ظروف و همچنین ایجاد گودی‌هایی یکسان به این شیوه ترکیب بندی فقط با ساخت قالب میسر بوده است. دلیل دوم نیز می‌تواند تکثیر آثار باشد. دلیل سومی که سفالگر را ملزم به استفاده از روش قالب‌گیری می‌کرده، احتمال ترکیبات موجود در بدنه خمیر شیشه است (بدنه خمیر شیشه از ترکیب کوراتر، پتاس و رس ساخته می‌شده است) (گروبه ۱۳۸۴، ۱۳۹). از مزایای ظروف خمیر شیشه این بود که در فرایند پخت «در حرارت بالا بدنه‌ای مرغوب، نازک، مستحکم و یکنواخت به دست می‌آید. از آنجا که لغاب مورد استفاده از مواد شیشه‌ای مشابهی تهیه می‌شد، بهتر به بدنه می‌چسبید» (همان‌جا). همچنین «شکل دادن به خمیر شیشه به سختی انجام می‌گرفته. اشیایی که با این ماده ساخته می‌شدند، قالب زده شده و در نتیجه یک شکل استاندارد می‌شدند» (آلن ۱۳۸۳، ۳۱). بدنه خمیر شیشه حاوی مقادیر زیادی از ترکیبات سیلیس است. با توجه به اینکه سیلیس شکل‌پذیری این نوع بدنه را کاهش می‌دهد، «قالب‌گیری در کار با مواد غنی از سیلیس، تکنیکی ضروری بوده؛ ممکن است گمان برود هرکجا که ظروف خمیر سنگی تولید می‌شده تزیین قالبی نیز رایج بوده است» (گروبه ۱۳۸۴، ۱۳۹). البته دلیل سوم نمی‌تواند قطعی باشد، زیرا چندین نمونه اثر یافت شده که از بدنه ارتنور استفاده شده است. در خصوص این قالب‌ها آمده است که از جنس «سفال بدون لغاب و بسیار

سختی ساخته شده‌اند که ضخامتشان گاهی به دو سانتی‌متر و در پاره‌ای موارد به سه سانتی‌متر می‌رسد» (کامبخش فرد ۱۳۸۹، ۴۸۵).

۵. انواع ظروف ماکولات

ظروف ماکولات شامل دو نوع است: نوع اول ظروف یک‌پوسته و نوع دوم ظروف دوپوسته. شایان ذکر است که تعداد آثار یک‌پوسته بررسی شده در این تحقیق بیشتر از آثار دوپوسته است. تجربیات شخصی پژوهشگر در بازسازی این نوع از سفالینه‌ها نیز نشان می‌دهد که ساخت نوع یک‌پوسته از این ظروف به مراتب آسان‌تر از شیوه دوپوسته است.

- روش یک‌پوسته: این روش همانند سایر ظروف سفالین ایران دارای یک دیواره یا پوسته است. آثار یک‌پوسته جزء قدیمی‌ترین و متأخرترین دست‌ساخته‌های موجود و مورد بحث هستند. این آثار شامل دو دوره زمانی می‌شوند: دوره نخست شامل هزاره اول قبل از میلاد تا سده سوم هجری و دوره دوم شامل سده ششم تا یازدهم هجری. البته در فواصل این دو دوره نیز آثاری موجود است اما تعداد آن‌ها انگشت‌شمارند (تصویر ۱۲ جدول ۱).

- روش دوپوسته: پیشینه ساخت ظروف دوجداره با توجه به تنها ظرف کشف‌شده از کلوزز استان گیلان، به هزاره اول قبل از میلاد می‌رسد و برای تقطیر و داروسازی در طب کاربرد داشته است.

تصویر ۱ نمونه‌ای از سفالینه‌های دوجداره اولیه را نشان می‌دهد. تصویر دیگر نیز نمونه بازسازی‌شده از ظروف تقطیر دوجداره است که ساختار دوجداره را به وضوح نشان می‌دهد. این آثار هیچ‌گونه شباهت از نظر فرم و کاربرد به ظروف ماکولات ندارند و تنها وجه اشتراک آن‌ها در روش ساخت آن‌هاست.

تصویر ۲: نمونه بازسازی‌شده از ظروف تقطیر (www.iranbasteamuseum.com)

تصویر ۱: نمونه‌ای از ظروف تقطیر دوجداره موجود در موزه ایران باستان (www.iranbasteamuseum.com)

اما ظروف ماکولات به شیوه دوپوسته احتمالاً مربوط به دوران اسلامی است. گروهی در کتاب سفال اسلامی در این باره می‌گویند: «این ظروف ابتدا از قاب‌های کوچک گرد کنار هم ساخته می‌شد. سپس در قرن ۱۲ میلادی (۶ هجری) به ساختاری پیچیده و توخالی مانند نمونه تصویر ۱۶ در جدول ۱ تبدیل شد (گروه ۱۳۸۴، ۲۰۲). کاسه کم‌عمقی به شکل سینی که فرورفتگی‌ها یا گودی‌های گرد یا چندضلعی داشت.» یکی از دلایل اهمیت این ظروف در این تحقیق به علت دوجداره یا دوپوسته بودن آن‌هاست. در دوره اسلامی، ظروف دوپوسته اغلب به دو شکل رایج بوده است: ۱. مشربه‌ها (تنگ‌ها)؛ ۲. ظروف ماکولات؛ آثار دوپوسته ظروف ماکولات متعلق به سده‌های ششم تا هشتم هجری هستند. این آثار تقریباً در یک دوره زمانی نزدیک به هم ساخته شده‌اند و اشتراکات بسیاری از لحاظ شیوه ساخت و فرم‌شناسی با یکدیگر دارند.

یکی از وجوه تمایز این گونه سفالینه‌ها با سایر آثار سفالین ایران، می‌تواند احتمال شیوه ساخت این ظروف باشد. ظروف دوپوسته دارای دو پوسته درونی و بیرونی متصل به هم هستند و مابین آن‌ها فضای خالی وجود دارد. فضای خالی موجود در بین دو پوسته، عمل عایق حرارتی را انجام می‌دهد. در ساخت آثار دوپوسته‌ای که فاقد تزیینات مشبک هستند، معمولاً حفره‌های کوچکی در قسمت زیرین یا روبین ظرف به منظور تهویه حرارتی در هنگام پخت سفالینه در کوره تعبیه می‌شود. به این طریق می‌توان از شکستن ظرف در هنگام پخت جلوگیری کرد. همچنین در دومین مرحله پخت سفالینه که برای پخت لعاب است، برای ایجاد تعادل در انبساط و انقباض بدنه، باید داخل ظروف نیز لعاب داشته باشد. با این روش نیز می‌توان از شکستن ظروف پس از لعاب‌دهی جلوگیری کرد. وجود سوراخ در قسمت بالایی برخی از ظروف به جهت موارد مصرفی و کاربردی نیز می‌تواند باشد. در کتاب سفال اسلامی ذکر شده که این سوراخ برای ریختن آب گرم به داخل ظروف ماکولات دوجداره به منظور گرم نگه داشتن غذاها بوده است (همان‌جا).

۶. فرم‌شناسی ظروف ماکولات

از دیگر موارد حائز اهمیت در این‌گونه از سفالینه‌ها، فرم متفاوت این ظروف است. احتمالاً این فرم بیشتر در آثار سفالین رایج بوده است. طبق جست‌وجو در منابع میدانی، مکتوب فارسی و لاتین، فقط یک یا دو نمونه ظروف سنگی یافت شد که نمونه‌های بسیار ساده‌ای از این ظروف است. اما به دلیل آنکه از جهت شیوه ساخت و فرم کلی به این ظروف شباهت دارند، می‌توان آن‌ها را در زمره این ظروف قرار داد.

در ادامه جست‌وجو در موزه ملی ایران و موزه آذربایجان، موارد دیگری مشاهده شد که شباهت فرمی از نظر چندقسمتی بودن به ظروف ماکولات دارد، اما از جهت کاربردی متفاوت است. از این‌رو این موارد در جدول ۱ بررسی نشدند. همان‌گونه که در تصاویر ۳ تا ۷ مشاهده می‌شود، این ظروف توسط لوله‌هایی به همدیگر متصل شده و مایعات از طریق این لوله‌ها از ظرفی به ظرف دیگر منتقل می‌شوند. اگرچه این سفالینه‌ها به جهت کاربردی متفاوت‌اند، از جهت فرم و شکل شاید بتوان گفت که این ظروف نیاکان آثاری است که در این نوشتار به تحلیل آن‌ها پرداخته شده است.

تصویر ۵: ظرف دوقلوی سفالی موزه ملی ایران (نگارنده ۱۳۹۵)

تصویر ۴: ظرف سنگی دوقلو، شوش خوزستان هزاره سوم پیش از میلاد، موزه ملی ایران (نگارنده ۱۳۹۵)

تصویر ۳: ظرف سنگی مرمر، شهداد کرمان هزاره سوم پیش از میلاد، موزه ملی ایران (نگارنده ۱۳۹۵)

تصویر ۸: ظرف سفالی سه‌قلو، کلورز گیلان، هزاره سوم ق.م موزه ملی ایران (نگارنده ۱۳۹۵)

تصویر ۷: ظرف سفالی سه‌قلو، شاه تپه گلستان، هزاره دوم ق.م، موزه ملی ایران (نگارنده ۱۳۹۵)

تصویر ۶: کوزه دوقلوی سفالی، سبک اردبیل دوره اشکانی، موزه آذربایجان (نگارنده ۱۳۹۵)

تصویر ۹: ظرف سفالی ترکیبی، موزه ملی ایران (نگارنده ۱۳۹۵)

در بین ظروف ماکولات، فرم مدور بیش از همه توجه بیننده را به خود جلب می‌کند. این فرم در کل آثار غالب بوده و در تمام قسمت ظروف در بیرون بدنه و داخل بدنه مشاهده می‌شود. از آنجا که تفاوت فرمی در قسمت‌های مختلف بدنه دیده می‌شود، فرم داخلی بدنه و فرم بیرونی بدنه هریک جداگانه مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱.۶ فرم داخلی ظروف

فرم داخلی این سفالینه‌ها در سه بخش نوع ترکیب‌بندی گودی‌ها، فرم گودی‌ها، تعداد گودی‌ها بررسی می‌شوند.

۱. نوع ترکیب‌بندی گودی‌ها: در کل آثار، گودی‌ها در ترکیبی متمرکز، متقارن و منظم در کنار هم قرار گرفته‌اند. این نوع ترکیب در کل آثار یک‌پوسته و دوپوسته مشاهده می‌شود. نمونه‌های ترکیب‌بندی‌های فرم داخلی ظروف در جدول ۳ مورد بررسی قرار گرفته است.

۲. فرم گودی‌ها: این گودی‌ها شامل دو نوع گودی اصلی و گودی تزئینی است. این گودی‌ها عمیق‌ترند، ابعاد بزرگ‌تری دارند و محل قرارگیری خوراکی‌ها و تنقلات هستند. در آثار دوپوسته گودی‌های اصلی دارای عمق تقریباً یکسانی هستند، اما در آثار یک‌پوسته عمق‌های متفاوتی دیده می‌شود. گودی‌های تزئینی در فواصل گودی‌های اصلی جای گرفته‌اند که در خصوص ابعاد آن‌ها اطلاعاتی در دسترس نیست. این گودی‌ها سطحی‌ترند و ابعاد کوچک‌تری دارند. در میان ساخته‌ها فرم‌های متنوعی چون دایره، نیم‌دایره، مربع، مثلث، پنج‌ضلعی، شش‌ضلعی،

بیضی، دوزنقه و فرم قطره‌ای به چشم می‌خورد. در میان فرم‌های متنوع موجود در گودی‌های اصلی، فرم دایره و در گودی‌های تزئینی، فرم مثلثی رایج‌تر است.

۳. تعداد گودی‌ها: در آثار دوپوسته ظروفی با تعداد گودی‌های اصلی سه، شش، هفت و نه‌تایی و گودی‌های تزئینی سه، پنج، شش و هشت‌تایی دیده می‌شوند. در این گروه آثار ظروفی با تعداد گودی‌های اصلی هفت‌تایی و گودی‌های تزئینی شش‌تایی رایج‌تر است. در ظروف یک‌پوسته تنوع در تعداد گودی‌ها بیشتر نمایان است. در این گروه از ساخته‌ها ظروفی با تعداد گودی‌های اصلی ده، نه، هفت، پنج و سه‌تایی موجود است. این گروه از ظروف فاقد گودی‌های تزئینی هستند به‌جز یک نمونه که در تصویر ۳ جدول ۲ دیده می‌شود. در این گروه نیز ظرف‌هایی با تعداد گودی‌های اصلی هفت و نه‌تایی بیشتر هستند.

۲.۶. فرم بیرونی ظروف

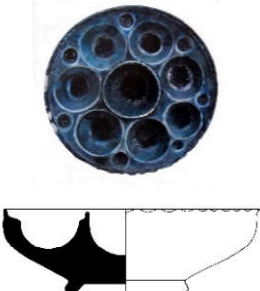

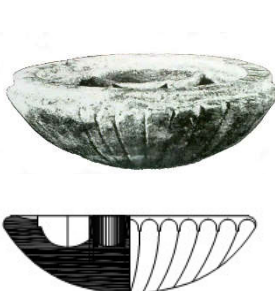

فرم بیرونی ظروف در دو بخش آثار دوپوسته و یک‌پوسته مورد بررسی قرار گرفته است.

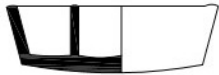

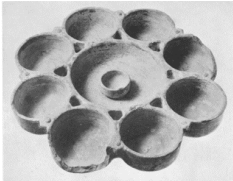

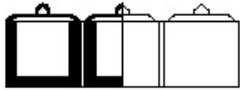

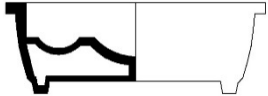
۱.۲.۶. فرم بیرونی بدنه در آثار دوپوسته: بیشترین تعداد موجود از این آثار به‌شیوه دوپوسته هستند که فرم‌های بیرونی مشابهی دارند. تنوع فرم در بیرون این گروه از ظروف کمتر است. ظرف‌ها پایه‌های کوتاه تقریباً یکسانی دارند. لبه ظروف به‌شکل‌های برگشته، کنگره‌ای و هم‌سطح با بدنه است. در آثار دوپوسته اگر ظرف از نمای بالا دیده شود، فرم خارجی آن کاملاً مدور است. فرم غالب در بدنه آثار دوجداره، فرم مدور است. در این گروه از آثار با توجه به اینکه متعلق به یک دوره زمانی نزدیک به هم هستند، تشابه فرمی در داخل و بیرون ظروف بیشتر به چشم می‌آید.

۲.۲.۶. فرم بیرونی ظروف در آثار یک‌پوسته: در آثار یک‌جداره اگر ظرف را از نمای بالا ببینیم، فرم‌های متنوعی دیده می‌شود. این فرم‌ها شامل مواردی چون دایره، مربع، مثلث، شش‌ضلعی، هشت‌ضلعی، گل پنج‌پر، گل شش‌پر و گل هشت‌پر است. با وجود این، در آثار یک‌پوسته فرم گل شش‌پر بیشتر به کار رفته است. در این گروه از آثار در مقایسه با آثار دوپوسته، تنوع فرم در بیرون بدنه آن‌ها بیشتر است. این ساخته‌ها در پنج نوع متفاوت به‌ترتیب ارائه می‌شوند: ظروفی با دیواره بلند، ظرفی با دیواره کوتاه شبیه بشقاب، ظرفی با پایه بلند و دسته، ظرف دارای درپوش و ظرف با چهار پایه کوچک.

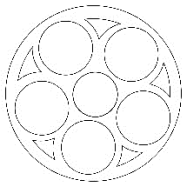
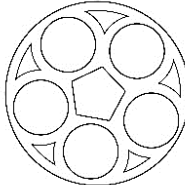
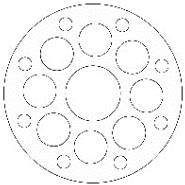
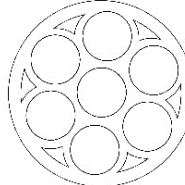
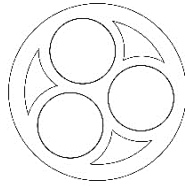

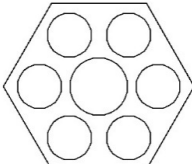
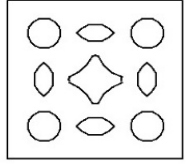
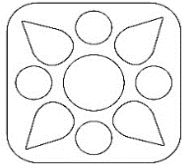
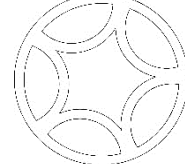
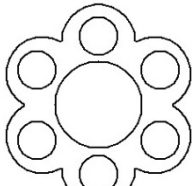
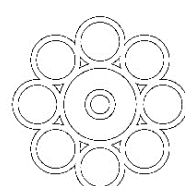
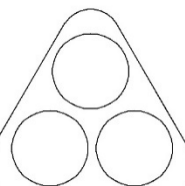
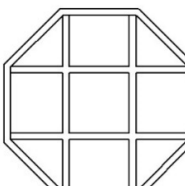
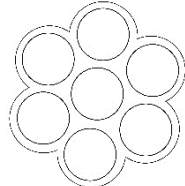
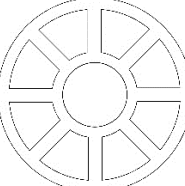
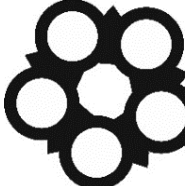
در این گروه از آثار با توجه به اینکه در فاصله زمانی دور نسبت به یکدیگر ساخته شده‌اند، تنوع فرم در درون و بیرون بیشتر دیده می‌شود.

جدول ۲: نمونه‌هایی از فرم بیرونی بدنه ظروف

 <p>(کریمی و کیانی ۱۳۶۴، ۱۷۲)</p>	 <p>(گروه ۱۳۸۴، ۲۰۲)</p>	 <p>(نگارنده ۱۳۹۵)</p>	<p>فرم بیرونی بدنه در آثار دوپوسته</p>
 <p>(نگارنده ۱۳۹۵)</p>	 <p>(نگارنده ۱۳۹۵)</p>	 <p>(نگارنده ۱۳۹۵)</p>	

	  (نگارنده ۱۳۹۵)	 (نگارنده ۱۳۹۵)	
  (نگارنده ۱۳۹۵)	 (نگارنده ۱۳۹۵)	 (نگارنده ۱۳۹۵)	فرم بیرونی بدنه در آثار یکپوسته
  (نگارنده ۱۳۹۵)	 (نگارنده ۱۳۹۵)	 (گروهه ۱۲۸۴، ۲۴۳)	
  (نگارنده ۱۳۹۵)	 (نگارنده ۱۳۹۵)	 (نگارنده ۱۳۹۵)	
توضیحات جدول: مأخذ عکس‌های این جدول، در جدول ۱ ذکر شده است لذا از تکرار آن‌ها در اینجا پرهیز شده و فقط به ذکر مأخذ رسم نماهای روبه‌رو از ظروف اکتفا شده است.			

جدول ۳: نمونه‌هایی از ترکیب‌بندی داخلی ظروف (نگارنده ۱۳۹۵)

نوع ترکیب داخلی ظروف				
				آثار دوپوسته
گودی اصلی فرم دایره و ۵ گودی تزیینی فرم مثلثی	گودی اصلی فرم دایره و پنج ضلعی و ۵ گودی تزیینی فرم مثلثی	گودی اصلی فرم دایره بزرگ و ۸ گودی تزیینی و فرم دایره کوچک	گودی اصلی فرم دایره و ۶ گودی تزیینی فرم مثلثی	
				
	گودی اصلی فرم دایره و ۳ گودی تزیینی فرم مثلثی	گودی اصلی فرم شش ضلعی و ۱۲ گودی تزیینی فرم نیم ستاره و مثلثی	گودی اصلی فرم شش ضلعی و ۶ گودی تزیینی فرم مثلثی	
				آثار یک پوسته
گودی اصلی فرم دایره	گودی اصلی فرم دایره، لوزی، مربع	گودی اصلی فرم مخروط و دایره	گودی اصلی فرم ستاره پنج پر و نیم دایره	
				
گودی اصلی فرم دایره	گودی اصلی فرم دایره و ۹ گودی تزیینی فرم مثلث و دایره	گودی اصلی فرم دایره	گودی اصلی فرم مربع و مثلث	
				
	گودی اصلی فرم دایره	گودی اصلی فرم دوزنقه و دایره	گودی اصلی فرم دایره	

منبع رسم جدول: نگارنده ۱۳۹۵

۷. ابهام در نام‌گذاری ظروف

یکی از مشکلات موجود در بررسی ظروف، به‌ویژه ظروف سفالین، ابهام در نام‌گذاری آن‌هاست. ریشه این مشکل می‌تواند فقدان یک فرهنگ واژگان اختصاصی برای ظروف باشد. در بررسی سایر ظروف نیز در منابع مختلف گاه با نام‌های متعددی روبه‌رو می‌شویم. برای مثال معرفی

یک ظرف از کلمات تنگ، صراحی، سبو و کوزه استفاده شده است. این در حالی است که هریک از واژگان دارای معانی مختص به خود هستند. این گونه از آثار نیز از این قاعده مستثنا نیستند. از این رو پیش از هرگونه بحث در خصوص ظروف ماکولات، لازم به یادآوری است که بر سر نام‌گذاری این نوع از سفالینه‌ها نیز ابهاماتی وجود دارد.

یکی از نکات مبهم استفاده از عنوان بشقاب یا سینی برای این آثار است. برای مثال در کتاب سفال زرین‌فام ایرانی (واتسون ۱۳۹۰، ۸۷)، این ظروف بشقاب شیرینی‌جات^۴ معرفی شده‌اند و در سایت موزه بریتانیا سینی ادویه و چاشنی^۵ معرفی شده‌اند (collection database@British museum, 2015) با توجه به فرم ظاهری این گونه آثار و تعریف ما از بشقاب و سینی، به‌کارگیری این نام کمی ما را دچار تردید می‌کند.

در موزه آستان مقدس قم نیز در معرفی اثر از عنوان کاسه سفالی لعاب‌دار^۶ استفاده شده است. اگرچه فرم بیرونی این سفالینه‌ها شباهت بسیاری به کاسه دارد، چون داخل ظروف به قطعات کوچکی به اندازه پیاله تقسیم‌بندی شده‌اند، استفاده از این عنوان کمی نادرست به نظر می‌آید. در منابع دیگر همچون سایت موزه آنگین (www.glasswaremuseum.ir, 2014) و همچنین کتاب موزه آنگین (قائینی ۱۳۸۳، ۲۳) از این ظروف به‌عنوان ظروف آجیل‌خوری (هفت‌سین) یاد شده است. کیانی و کریمی (۱۳۶۴، ۱۷۳) نیز آن‌ها را ظرف آجیل‌خوری نامیده‌اند. استفاده از این عناوین خود می‌تواند کاربرد آیینی را برای این گروه از سفالینه‌ها را مطرح کند.

در سایت فرهنگستان علوم کالیفرنیا نیز عنوان متفاوت‌تری از این ظروف ارائه شده است. این سایت در شرح این ظروف نوشته که احتمالاً به‌جای شمعدان یا چراغدان^۷ به کار می‌رفته است (www.rahartman@calacademy.org, 2014) در این منبع نیز نویسنده نام قطعی را برای اثر مشخص نمی‌کند و فقط حدس و گمان خود را بیان می‌کند.

در برخی منابع نیز عنوانی برای این ظرف‌ها ارائه نشده و نویسنده فقط به شرح اثر پرداخته است. همچنین در برخی منابع از دو نام استفاده شده است. بیشترین عناوینی که برای این آثار به کار رفته، ظروف ادویه و چاشنی و ظروف شیرینی‌جات است. در تارنمای ویکی‌مدیا (commons.wikimedia.org, 2014) ظروف ادویه و چاشنی، در سایت www.pinterest.org (۲۰۱۴) ظرف ادویه و چاشنی و ظروف شیرینی‌جات، و در سایت superluming.com (۲۰۱۴) ظرف ادویه و چاشنی نام‌گذاری شده‌اند.

در سایت موزه والترز والتیمور (www.Walters Art Museum.com, 2014) از عنوان ظروف شیرینی‌جات، در کتاب سیری در هنر ایران (پوپ و اکرم ۱۳۸۷، ۱۸۴) از ظرف شیرینی‌خوری و دیس شیرینی‌خوری و در مقاله Islamic arcology in iran (Wilkinson 2003, 170) & 186 از ظروف شیرینی‌جات استفاده شده است. در کتاب سفال زرین‌فام ایرانی (واتسون ۱۳۹۰، ۷۸) این ظروف بشقاب شیرینی‌جات ترجمه شده‌اند. از دیگر نکات مبهم در نام‌گذاری‌ها نیز می‌تواند مشکل ترجمه‌های متعدد از مترجمان مختلف باشد.

از دیگر نکات مبهم کاربرد کلمه ظرف و ظروف است. انتخاب این نام نشانگر این است که این آثار یا یک ظرف است یا مجموعه‌ای از ظروف؛ به‌دلیل اینکه چند گودی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. کاربرد این نوع عناوین برای این آثار به تکرار در منابع مختلف دیده می‌شود.

در تارنمای موزه هنر هاروارد (www. Harvard art museums.org, 2014)، سایت مجموعه هنری آقاخان (www.aghakhan collection.com, 2014) و سایت موزه بریتانیا (collection database@British museum, 2014)، موزه ملی ایران نیز عناوینی برای این نوع سفالینه‌ها ارائه نشده است. در موزه ویکتوریا و آلبرت لندن از عنوان جعبه ادویه و چاشنی یاد شده است (www.vam.ac.uk, 2014).

در کتاب سفال زرین‌فام، ظروف سفالین چند خانه (نیستانی و روح‌فر ۱۳۸۹، ۵۸) و در کتاب ceramic from hslamic lands ظرف چندقسمتی (Watson 2004, 45) و همچنین در موزه ملی ایران در معرفی اثر، از عناوینی همچون ظرف سفالی ترکیبی به کار برده‌اند. این منابع به نظر می‌رسد که بیشتر به فرم ظاهری ظروف اشاره دارند و جنبه کاربردی برایشان مطرح نیست.

الیور واتسون در کتاب ceramic from hslamic lands تقریباً شش نمونه از این آثار را معرفی می‌کند و برای هرکدام عناوینی جداگانه به کار می‌برد. وی در شرح تصاویر، آثار کاربردهای مشترکی را برای آن‌ها بیان می‌کند. برای مثال در شرح تصاویر ۶ تا ۸ جدول ۱ وی از عنوان ظرف کوچک^۸ برای این گروه از آثار استفاده می‌کند و در شرح آن‌ها می‌گوید که احتمالاً به‌عنوان ظرفی برای شیرینی یا لوازم آرایشی^۹ بوده است (Watson 2004, 165) در تصویر ۱۳ همین جدول از عنوان ظروف چندقسمتی یاد می‌کند و متذکر می‌شود که احتمالاً به‌منظور نگهداری شیشه‌های کوچک، مرکب و جوهر، نگهداری عطر، مواد آرایشی یا شیرینی و نقلات^{۱۰} به کار می‌رفته است (Ibid, 264). در شرح تصویر ۱۲ از عنوان ظرف شیرینی‌ها استفاده می‌کند و کاربرد آن را این گونه بیان می‌کند که احتمالاً به‌عنوان ظرفی برای جوهرهای رنگی و رنگدانه‌های

کاتبان و نقاشان، ادویه‌ها یا تکه‌های غذا^{۱۱} استفاده می‌شده است. وی در پایان متذکر می‌شود که به احتمال زیاد برای ادویه و چاشنی کاربرد داشته است (Ibid, 203). همچنین از تصویر ۲۹ با عنوان ظروف شیرینی‌ها یاد می‌کند (Ibid, 444). در بین نویسندگان متعدد نکات مبهم در نام‌گذاری این ظروف در آثار این نویسنده بیشتر دیده می‌شود. این ابهام در بین سایت‌های اینترنتی موزه‌های معتبر نیز مشاهده می‌شود که دو یا چند عنوان را به کار برده‌اند اما در مکتوبات این نویسنده بیشتر دیده می‌شود. در برخی منابع مانند سایت (www.invaluable.com-2014) نیز عنوانی برای این ظروف ارائه نشده است.

با مقایسه‌ای کلی بین موارد ذکر شده، می‌توان گفت که در میان منابع لاتین، نام ظروف شیرینی‌خوری و ظروف ادویه و چاشنی و در منابع فارسی بیشترین نام‌هایی که بر این سفالینه‌ها ارائه شده ظروف ماکولات و ظروف هفت‌سین است. اما نظریه‌ای که مربوط به ظروف هفت‌سین مطرح شده - همان طور که در پایان بخش فرم شناسی به آن پرداخته شد - احتمالاً به دلیل وجود هفت ظرف کوچکی است که کل یک ظرف را تشکیل می‌دهد. اما واقعیت این است که از همین ظروف با تعداد متفاوت سه‌تایی، پنج‌تایی، شش‌تایی، نه‌تایی و حتی نوزده‌تایی با ابعاد بزرگ‌تر و کوچک‌تر نیز وجود دارد که با عدد ۷ و هفت‌سین جور در نمی‌آید. از سویی دیگر همان طور که در پایان بخش مربوط به شیوه ساخت آثار دوجداره اشاره شد، وجود سوراخ در قسمت بالایی لبه این ظروف، نظریه کاربرد گرم نگه داشتن غذا با آب گرم را که بین ظروف دوجداره ریخته می‌شود، یادآور می‌شود. در نهایت با وجود همه این ابهامات، گاه این تعدد نظرات هرکدام از وجهی درست به نظر می‌رسند. با جست‌وجوهای بیشتر ممکن است نام‌های دیگری نیز برای این گروه آثار به کار رفته باشد، اما در این پژوهش از نام ظروف ماکولات که در کتاب سفال اسلامی آمده، استفاده شده است. با وجود اینکه این عنوان یک عنوان عربی است و اندکی مبهم به نظر می‌رسد، در بردارنده مفهوم کلی تمام نام‌های به کار رفته در مورد این ظروف است. در واقع نگارنده در این مرحله از تحقیق می‌کوشد تا عنوانی مناسب و جامع از نام‌های موجود را ارائه بدهد. شایان ذکر است که در میان منابع مکتوب فارسی‌زبان، فقط در دو منبع برای این نوع سفالینه‌ها نام‌گذاری شده است؛ بقیه عناوین در منابع لاتین هستند یا ترجمه کتاب‌های لاتین به زبان فارسی.

۸. نتیجه‌گیری

ظروف ماکولات یک شکل سنتی در هنر سفالگری ایران است. ساخت این ظروف رواج چندانی نداشته و هیچ‌گاه محصول انبوه کارگاه‌های سفالگری نبوده است. یکی از دلایل کم‌شمار بودن این آثار می‌تواند سخت بودن شیوه ساخت این سفالینه‌ها باشد. بیشتر ساخته‌ها به سبک زرین‌فام تزیین شده‌اند که نفیس بودن این نوع از ظروف را دوچندان کرده است. در کل، نتایج حاصل از بررسی این تحقیق را به اختصار می‌توان شرح داد.

۱. **ساختار متفاوت فنی ظروف:** در واقع آنچه موجب تمایز این گونه سفالینه‌ها از سایر ظروف سفالین ایران می‌شود، ساختار فنی آن‌هاست. ظرف‌ها به روش قالبی و به صورت دوپوسته و یک‌پوسته ساخته شده‌اند که تعداد آن‌ها در این تحقیق یکسان است. از میان شیوه‌های تزیینی متنوعی که برای آذین این ظروف به کار رفته، شیوه رولعایی زرین‌فام بیش از همه استفاده شده است. در واقع استفاده از شیوه زرین‌فام برای تزیین ظروف، هم‌زمان با تاریخ اواخر سده ششم و اوایل سده هفتم هجری است. این دوره تاریخی اوج ساخت سفال زرین‌فام در ایران است که در تزیین این سفالینه‌ها نیز به کار رفته است.

۲. **ساختار متفاوت فرمی ظروف:** فرم این آثار در دو بخش مورد بررسی قرار گرفت که به ترتیب زیر است:

الف. فرم داخلی ظرف‌ها: در بین آثار دوپوسته تفاوت و تنوع فرمی در داخل سفالینه‌ها بیشتر است، اما در ساخته‌های یک‌پوسته شباهت فرمی در داخل سفالینه‌ها بیشتر است. این تفاوت‌ها و شباهت‌ها شامل فرم گودی‌ها، تعداد گودی‌ها، نوع ترکیب‌بندی گودی‌هاست. در بررسی فرم‌های داخلی این آثار، ظرف‌هایی که دارای گودی‌های اصلی هفت‌تایی و گودی‌های تزیینی ۶تایی هستند، بیش از سایر فرم‌ها فراگیری دارند. در برخی از منابع مکتوب فارسی از این سفالینه‌ها به عنوان ظروف هفت‌سین یاد شده است. یکی از دلایلی که از این عنوان برای این آثار به کار رفته این است که بیشترین آثار با تعداد گودی‌های هفت‌تایی است. این تعداد گودی‌ها با مراسم هفت‌سین سنخیت دارد؛ اما تاکنون در منابع تاریخی نوشته‌ای دال بر صحت این مطلب پیدا نشده است. شواهد حاصل از بررسی‌های این پژوهش نیز این مدعا را رد می‌کند.

ب. فرم بیرونی ظرف‌ها: در بین آثار دوپوسته شباهت فرمی در بیرون بدنه بیشتر است، اما در ساخته‌های یک‌پوسته تفاوت و تنوع فرمی در بیرون بدنه بیشتر است. اغلب سفالینه‌ها دارای پایه هستند اما در ابعاد و اشکال پایه‌ها تفاوت‌هایی جزئی وجود دارد. در بررسی فرم بیرونی

ظرف‌ها در بین آثار یک‌پوسته نمونه‌های نوآورانه‌ای دیده می‌شود، اما تنوع چندانی در فرم بیرونی بدنه این نوع از سفالینه‌ها وجود ندارد.

۳. **پیروی از الگوی واحد در ابعاد آثار:** ابعاد این آثار از اندازه نسبتاً مشخصی پیروی می‌کنند. دو گروه ابعاد در این سفالینه‌ها موجود است: گروه نخست ظرف‌هایی با ابعاد بزرگ که اندازه قطر آن‌ها بین ۲۳ تا ۳۵ سانتی‌متر و ارتفاع آن‌ها بین ۸ تا ۱۳/۵ سانتی‌متر است و قطر گودی‌ها بین ۷ تا ۸/۵ سانتی‌متر. گروه دوم نیز ظروفی با ابعاد کوچک که قطر آن‌ها بین ۱۰ تا ۱۷ سانتی‌متر و ارتفاع آن‌ها بین ۱/۵ تا ۱۱ سانتی‌متر است.

۴. **ابهام در نام‌گذاری سفالینه‌ها:** یکی از دلایل ابهامات موجود در نام‌گذاری این سفالینه‌ها و همچنین تعدد عناوین ارائه‌شده در خصوص این آثار، احتمالاً فقدان یک فرهنگ وازگان اختصاصی ظروف است؛ زیرا این مشکل در برخی دیگر از ظروف فلزی، چوبی و سنگی نیز دیده می‌شود. در واقع پژوهشگران در معرفی آثار بیشتر حدس و گمان خود را در خصوص نام این آثار بیان می‌کنند که گاه این تعدد نظرات بنا به کاربرد آن‌ها درست است. بنابراین از میان نام‌های اطلاق‌شده می‌توان عنوان ظروف چندقسمتی را پیشنهاد کرد.

پی‌نوشت‌ها

1. Nishaour pottery of the early Islamic perid	2. Ceramic from hslamic lands	3. Islamic arcology in iran
4. Sweetmeat plat	5. Condiment tray	6. Pottery bowell
7. Candlestick or lampstand	8.Small dish	9. Cosmetics
10. To hold ink, small glass vessel, perfume, mak-up	11. Colour ink -pigments for the scribe or painters, colours of condiments or pieces of food	

منابع

۱. آلن، جیمز ویلسن. ۱۳۸۷. سفالگری در خاورمیانه از آغاز تا دوران ایلخانی در موزه آشمولین آکسفورد. ترجمه مهناز شایسته‌فر. تهران: مؤسسه هنر اسلامی.
۲. پوپ، آرتور، و فیلیس آکرم. ۱۳۸۷. سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۳. عمید، حسن. ۱۳۹۰. فرهنگ عمید. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۴. کامبخش فرد، سیف‌الله. ۱۳۸۹. سفال و سفالگری از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر. تهران: نشر ققنوس.
۵. کریمی، فاطمه، و محمدیوسف کیانی. ۱۳۶۴. هنر سفالگری دوره اسلامی ایران. تهران: مرکز باستان‌شناسی.
۶. قائینی، فرزانه. ۱۳۸۳. موزه آبگینه. تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی.
۷. گروه، ارنست. ۱۳۸۴. سفال اسلامی. ترجمه فرناز حایری. تهران: نشر کارنگ.
۸. معین، محمد. ۱۳۸۶. فرهنگ معین (یک‌جلدی فارسی). تهران: انتشارات زرین.
۹. نیستانی، جواد، و زهره روح‌فر. ۱۳۸۹. ساخت لعاب زرین‌فام بر اساس مطالعات تاریخی و پژوهشی آزمایشگاهی با تکیه بر رساله ابوالقاسم کاشانی در قرن ۷ و ۸ هجری. تهران: نشر آرمانشهر.
۱۰. واتسون، الیور. ۱۳۹۰. سفال زرین‌فام ایرانی. ترجمه شکوه ذاکری. تهران: سروش.

11. Watson, Oliver. 2004. Ceramic from islamic lands. New York.
12. Wilkinson, Charles k. 1971. Nishabour pottery of the early islamic peired.
13. commons.wikimedia.org
14. www.aghakhan collection.com
15. www.glasswaremuseum.ir
16. www.harvard art museum.org
17. www.invaluable.com
18. www.iranbasmuseum.com
19. www.pinterest.com
20. www.rahartman@calacademy.org
21. www.superluming.com
22. www.vam.ac.uk
23. www.walters art museum.com